

МЕЖДУВЛАСТИЕТО

Юли 1990

Конфликтността и напрежението, характерни за предизборната ситуация не спадат и сега, седмици след като самите избори приключиха. Нещо повече. Конфронтацията рязко се засилва, а масовите действия на гражданското неподчинение и студентската стачка наложиха оставката на председателя (президента) на републиката. Многобройните коментари и аналитични оценки, появили се напоследък в пресата в повечето случаи визират „патов“ ситуация в момента, т. е. ситуация на неустойчиво равновесие между основните политически сили, нито една от които не получи явно надмощие.

И все пак, тези констатации не изчерпват реалното значение на изборите, а още по-малко—съдържанието на следизборната ситуация. Масовото недоволство от изборите в столицата и големите градове, както и не по-малко силният стремеж нещата да се уталожат, свидетелстват за това, че хората очакваха нещо друго от изборите. Вместо да дадат победа на една партия или движение и по този начин да редуцират възникналите преди напрежения и конфликти, те ги легитимираха като признат и в чужбина изборен резултат. Отсега нататък българинът трябва да се примирява с факта, че другият до него „не е като него“.

Разбира се, и по-рано хората съвсем не бяха еднакви. Но техните различия бяха дълбоко прикривани, а единствената сфера, в която можеха да се проявяват, се ограничаваше с интимния живот и всекидневието. Днес различията, при това от екзистенциален характер, станаха напълно легални и се сблъскват в обществената сфера, без някой да ги „примирява“. Ето това положение, изглежда, се оказва нетърпимо. Възможно е хората да очакват в края на краищата да се намеси „властта“. Но „властта“ бездейства и като че ли се парализира.

По-рано структурите на властта, пронизващи цялото общество, изключваха подобен род конфликти и различия между хората. Значи ли това, че днес просто се оказахме в едно „междувластие“, когато една власт все още не е сменена от друга, и затова трябва да изчакаме идването на поредната „силна власт“?

Разбира се, и такъв вариант съвсем не се изключва. Нещо повече, ако ситуацията и по-нататък ще клони към засилване на напрежението, към мигновено освобождаване на силни емоции, евентуалният взрив може да обърне „махалото на историята“ към другия полюс, този на диктатурата.¹ Добре, че засега евентуалните международни реакции правят всякакъв авантюризм в тази посока нежелателен дори и за възможните му инициатори. Освен тази, в известна степен хипотетична преграда пред възможните насилствени авантюри, днес се появи и нещо реално. Става дума за гражданското неподчинение, най-ярката проява на което стана студентската

окупационна стачка. Дори да се абстрахираме от конкретните цели, които поставиха студентите (а те безспорно са напълно обосновани и справедливи), ще видим, че става въпрос за нещо много по-значимо, отколкото един или друг вид конкретен протест. Още веднъж ще подчертая, че в момента структурите на властта, поне що се отнася до легалния, видимия им институционален план, не могат или не искат активно да се намесват в социалните процеси. Този „неутралитет“ обаче не е безграничен. Ако пък погледнем на ситуацията в по-общ вид и в по-далечна перспектива, ще видим, че евентуалното „спокойствие“ по улиците, изобщо в общественото пространство, би довело до съвсем реално замразяване на много от протичащите в обществото процеси.

И все пак, този вариант в развитието на ситуацията носи структурите на властта, поне що се отнася до легалния, видимия им институционален план, не могат или не искат активно да се намесват в социалните процеси. Този „неутралитет“ обаче не е безграничен. Ако пък погледнем на ситуацията в по-общ вид и в по-далечна перспектива, ще видим, че евентуалното „спокойствие“ по улиците, изобщо в общественото пространство, би довело до съвсем реално замразяване на много от протичащите в обществото процеси.

И все пак, този вариант в развитието на ситуацията носи за тях въздействия. Тук пробивът на гражданското неподчинение би се обърнал като непредсказуеми акции на консервативното мнозинство.

Освен тези, така да се каже, видими последици поддържането на постоянно напрежение в обществената сфера може да оказва потискащ ефект и в сферата на колективното безсъзнателно, а това отваря масовото съзнание за най-различни манипулации. Отново може да се засили инфилтрацията на „негативната образност“ в масовото съзнание, свързваща всички неприятности и спадането на жизнения стандарт със съвсем определени „персонажи“ — „окези от града, които стачкуват и нищо не правят за икономиката“, А това пак ни връща към съвсем не отминалата тоталитарна практика за назоваване на нещата с банализирани имена клишета, лесни за некритичното възприемане манипулативни схеми. Тук отново „другият“ става първо „чужд“, а после се отправя в едно негативно образно пространство, с което се повишава вътрешната убеденост, че той няма право на съществуване като психичният ресурс за активна агресия срещу него.

Колкото обаче да е опасен със своите непредвидими негативни последици, този вариант печели с това, че се реализира и по този начин противостои на все още „идеалния“ вариант за коалиция между всички влезли във Великото Народно събрание политически сили и движения. Психологически този вариант има известни предимства и бе предпочитан от масовото съзнание преди изборите може би тъкмо поради това, че е един вид решаване на проблемите „отгоре“. Изглежда, коалицията връща „обикновения българин“ към тъй желаната от него анонимност и безразличие в обществената сфера. Нали пак „всички ще бъдат заедно“.

Според много от предизборните прогнози коалицията би намалила сегашния психически дискомфорт и същевременно би била

приемливо решение и за международната общественост, приела вече легитимността на изборите. Идеята за националното съгласие тук се явява като отдушник на напрежението, едно илюзорно, но прикриващо реални социални конфликти средство. „Националното единство“ не само легитимира евентуалната правителствена програма, но и създава определена социална база за всякакъв род непопулярни мерки в икономиката. А това обстоятелство освен явни негативни, предполага и известни позитивни ефекти—прави по-вероятни чуждите инвестиции например. В сянка остава обаче главният въпрос—каква ще е цената на това забавяне на истинските радикални промени в обществото. Компромисите от този род (а една коалиция в момента без съмнение е тъкмо такъв компромис) съвсем не оставят негативните процеси в обществото да чакат. Изобщо това е своего рода парламентарно оформяне тъкмо на „междувластието“, когато никой не поема ангажимент за решителни действия както в политиката, така и в икономиката.

Тук практически не съществува опит за легални парламентарни контакти и взаимодействия между различни политически, при това поляризирани сили. Остават неясни много подмолни конфликти, които могат задълго да парализират парламента. Не са ясни и последиците от оставката на президента. Парализирането на тази важна институция в момента може още повече да усложни парламентарната ситуация. Това налага печата на палиативността... върху едва ли не всички мероприятия—както на самия парламент, така и на сформираните от него изпълнителни органи. И най-вече остава нерешен може би основният в момента проблем, проблемът за властта. По този начин оформилото се непосредствено след изборите междувластие може да се окаже далеч по-трайно, отколкото може да позволи сегашната криза. Междувластието би могло да бъде поддържано под претекст недопускане на насилие. И все пак, не може да не се обърне внимание върху един детайл. Защо се абсолютизира опасността от насилие? Защото само тази опасност остава реална основа за удължаване на междувластието, узаконява го в очите на по-голямата част от народа. „Обягването на евентуалния взрив на насилието“ е в основата на всички конкретни предложения по развитие на политическата ситуация в момента.

Но ситуацията постоянно „се плъзга“ към все по-острите конфликти, които възникват като резултат от едни или други, на пръв поглед съвсем мирни инициативи поради твърде висок конфронтационен потенциал. Дали това е „естествена“ черта на ситуацията, или става дума за нечии инспириращи сблъсъка целенасочени действия? Не бихме могли да отхвърлим напълно последната версия, но без самата ситуация да е „бременна с насилие“, такива действия не биха имали никакъв реален успех, биха оставали само абстрактна възможност.

Насилието, а по-точно принудата, изобщо външната агресия спрямо индивида, са характерни за всяко общество. Нещо повече, насилието и принудата се оказват едни от решаващите фактори за развоя на жизнените процеси в обществото. Ницше, Фройд, Фром,

Адорно, Маркузе и други мислители подчертават, че за обществото агресията и насилието, потискащо индивида, са основен ресурс, върху който се изгражда културата. Самата култура от тази гледна точка също е репресивен фактор. Става дума за това, че при взаимодействието с другите индивидът е принуден да се подчинява на външни за него норми. Тъкмо това поражда у него агресия, която се потиска от налаганите във взаимодействието му с другите ограничения. Културата анализира и оформя тази раждащата във взаимодействието енергия от сблъсъка между различните индивидуални афекти, стремежи и агресивни реакции, благодарение на което хората могат да живеят заедно. Културните форми обаче се оказват амбивалентни за всеки индивид. От една страна, те са външни за индивида и трябва да бъдат усвоени (интериоризирани) в крайна сметка по принуда. От друга страна, същите тези насилствено внедрени в индивидуалната психика форми на социално приемливи реакции защитават индивида от агресивните прояви на другите в конкретните ситуации на взаимодействие. В тази връзка в нито едно общество насилието не може да бъде изчерпано, изтласкано окончателно. Навсякъде то остава реална граница за човешката експанзия по света и събуждайки съпротива, тласка човека към развитие. Чрез култура обществото не само успокоява, оформя агресията, но и се движи към нови форми и техники. Така насилието, принудата и агресията подтикват хората към непрекъснато усъвършенстване на тяхната дейност. Конкуренцията и пазарът са един от основните културни канали за това овладяване на насилието от обществото. Тъкмо в тези условия подтикът на индивида към съпротива на всяко външно въздействие получава продуктивна форма. Насилието, вкарвано от културата „вътре“, се оказва важен фактор за иновацията, за социалното творчество. Архаичните общества, постигайки пълна трансформация на насилието в система от крайно детайлизирани ритуали, всъщност се обрекоха на стагнация. Модерните общества, напротив, като освобождаваха агресията от калъфа на многобройните табу, си осигуриха огромен иновационен потенциал. Това, което шокираше и продължава да шокира традиционния еснаф, всъщност осигурява и до ден-днешен потенциала за бърза техническа революция, но с цената на повишен агресивен потенциал. Цивилизацията обаче не го спира, а го пренасочва в продуктивна посока. Тоталитаризмът в неговата „социалистическа“ версия направи в това отношение нещо абсурдно. Той успя да „отмени“ насилието. Цялата комунистическа идеология е насочена срещу насилието, потискането, принудата и експлоатацията. Комунистическите утопии винаги рисуват образа на едно „щастливо“ съществуване в свят, лишен от насилие, разбирано като „неразумно“ действие. Тъкмо там—в утопичния рай на комунизма, хората са принудени да действат разумно, безконфликтно. Абсурдът на такива стремежи е това, че отмяната на насилието пак става... насилствено. За разлика от нормалните общества тоталитаризъм не може да канализира агресията, да я ограничи технически и вследствие на това стига до прекия произвол. Всичко, което е „неразумно“, т. е. не отговаря на съответния идеал, се потъпква, „отстранява“ се. Репресивността на тази абсурдна система не предполага развитие.

„Отказът“ от насилието и принудата технически бе изпълнен чрез тоталната забрана—всичко, което не е разрешено, е забранено“. По този начин бе забранено всичко, а всяка инициатива стана „наказуема“. Така реалните конфликти и колизии бяха изтласкани в нелегалната сфера. Самият живот стана... нелегален. Разбира се, тоталитаризъм изобщо не успя да отмени нито конкуренцията, нито насилието като такова, но ги превърна в нелегална практика, частно дело на всеки, за което той няма никакви обществени гаранции. Тъкмо върху тази нелегална вседозволеност при тотална забрана на всичко в легалната сфера израсна номенклатурата. Представителите на тази „нова“ класа бяха упълномощени да „разрешават“, т. е. да узаконяват онова, което е иначе забранено. Произволът на тази класа остана неограничаван от нищо. Същинското насилие, принудата не бяха преодолени, но без да бъдат оформени в продуктивни прояви, започнаха да се натрупват във всекидневието и в нелегалните сфери на живота. Произволът на номенклатурата не би могъл да отслаби напрежението, защото това би разклатило властта ѝ, би свалило абсурдните забрани в легалната сфера на живота. С други думи, тоталитарното общество само се лиши от иновационен потенциал, по-точно—не можа да насочи огромния потенциал, натрупан от неоформената агресия и насилието във всекидневието, в продуктивна посока. Тъкмо иновацията стана жертва на господстващите в легалната, обществена сфера безпроблемие и безконфликтност. Но с това цената на „отмененото насилие“ не беше платена изцяло. Индивидът в тоталитарното общество беше принуден да се защитава от насилието само в нелегалната сфера и с нелегалните средства, т. е. нерегулирано. Това го ограбваше, той не можеше да работи продуктивно за другите, тъй като беше принуден да обръща ефекта от адаптацията си към абсурдните условия на тоталитаризма само към себе си. Така индивидът всъщност остана сам сред другите, неспособен да реагира адекватно спрямо чуждите въздействия, да се обучава. Това на свой ред се оказа непреодолима преграда за всеки негов опит да социализира способностите си.

Невъзможността индивидът да реализира легално своите способности, ограниченията за всяка инициатива правят тоталитарната система паразитна спрямо всеки вид среда—природна, социална, икономическа, културна. Такава система можеше само да използва наличните ресурси, но не и да ги възобновява. Кризата възниква веднага щом тези ресурси се окажат изчерпани. Паразитният характер на тази система не ѝ позволява да се адаптира към така променилата се среда. Но с това проблемите не се изчерпват. Дългото изтласкване на всеки род конфликт в нелегалната сфера (без да се намали реалният агресивен потенциал в обществото) практически лишава хората от навъци да преодоляват напреженията легално, ефективно както за себе си, така и за другите. Публичното унищожаване на традиционния ритуал (борба срещу „религията“ и историческата памет на народа), без това да бъде компенсирано от модерно образование, остави насилието и агресията... свободни, т. е. да „пробиват“ във всеки момент и във всяка точка социалната тъкан.

Изборите, а по-точно следизборната ситуация, ни сблъска с

незащитеност пред агресията и насилието. Хората се оказаха съвсем ненадейно пред такава ситуация, когато „никой не ги пази“. Отдръпването на традиционните нелегални структури под натиска на обществеността се оказва твърде енергично, докато зараждащите се демократични структури на публичната власт все още са слаби. Изглежда, „междувластието“ не е нищо освен форма, благодарение на която невидимите структури на властта се стремят да удържат положението по един парадоксален начин, т. е. чрез своего рода демонстрации на насилие. По този начин те опитват да използват нарастващия потенциал на агресията, за да си задържат властта. Тази парадоксална тактика би могла и да разчита на успех с оглед на твърде широката неспособност на хората сами да се справят с проблемите. Но едва ли този успех ще бъде постигнат. Първо, всеки опит за сплашване на хората, когато те вече нямат какво да губят, пробива нова „дупка“ в системата от забрани и по този начин освобождава нови афекти, включва в действие все нови и нови пластове от натрупаното с десетилетия социално напрежение. Второ, дори и да овладяват ситуацията, сегашните случаи оставя напрежението, трудно съдържаемият конфликт в обществото. Изглежда, че този конфликт се подхранва от невъзможността този път всички да излязат от кризата като победители. Връщането на страната към нормална икономика поставя твърде трудни въпроси пред всеки. На пазара, в свободната икономика, винаги има и ще има успели и неуспели. Напрежението днес идва тъкмо от нежеланието да се приеме този очевиден факт. Възможна е обаче определена ритуализация на ситуацията, когато истинският сблъсък на интересите се изтласква и се подменя от символния. Този процес вече започна. Случаят с президента го илюстрира твърде добре—тук има и победители (студентите), и победен (Младенов). Очертава се и възможността ВНС да стане благоприятна почва за продължаване на такива ритуални „сражения“. Целият въпрос е в това, доколко ритуалните победи и поражения ще съдържат реалното напрежение. Хората в крайна сметка се нуждаят от истински победител, т. е. от този, който ще може с властта си да прави видими промени в живота им. Възможно е обаче определено натрупване на ритуални победи в обществената сфера по един или друг начин да легитимира онзи, който може да поеме цялата власт, без това да бъде съпроводено от реален сблъсък, сблъсък на улицата. Но време за това всъщност няма. Тъй че най-близкото бъдеще ще покаже дали този вариант на развитие ще се наложи.

*Материалът бе публикуван в 4 книжка на сп. „Избор“ дни след като в София при неизяснени и досега обстоятелства бе опожарен Партийния Дом.